

20 Sè-kì Chhe Tâi-oân hām Oát-lâm Lô-má-jī Ūn-tōng ê Pí-kàu

Chiúⁿ Ūi-bûn (蔣爲文)

Sêng-kong Tâi-hák Tâi-oân Bûn-hák-hē

1. Oē-thâu

Tâi-oân hām Oát-lâm pēⁿ-pēⁿ sī Hàn-jī bûn-hòa-khoan ê sêng-goân mā lóng bat siū Tiong-kok ê tit-chiap thóng-tī. M-koh tī thoat-Hàn ê lō-tô tong-tiong, Tâi-oân kap Oát-lâm soah kiáⁿ bô-kāng ê sok-tō. Chit-ê bô-kāng tú-hó ē-sái ùi 20 sè-kì chhe ê Lô-má-jī ūn-tōng khòaⁿ chhut bêng-hián ê tui-pí.

Chū 1842 nî Tiong-kok hām Eng-kok hoat-seng A-piàn chiàn-cheng koh chiàn su í-lâi, Tiong-kok tī Hàn-jī bûn-hòa-khoan lâi-té ê chú-chái tē-ūi lú lâi lú kang kē. Chit-ê chêng-hêng tú-hó hō Tâi-oân kap Oát-lâm ū chin hó ê thoat-Hàn, kiàn-lip hián-tâi bîn-chòk kok-ka (nation-state) ê ki-hōe.

Tiong-kok Chheng-tiâu tī 1885 nî chêng-sek hòng-khì tui Oát-lâm ê chong-chú-kok tē-ūi, koh sêng-jīn Oát-lâm kái iū Hoat-kok pó-hō. Chū án-ne, it-tit kàu 1945 nî Oát-lâm Bîn-chú Kiōng-hō-kok sêng-lip chìn-chêng ê chit-tōaⁿ sí-kan, Oát-lâm chiáⁿ-chò Hoat-kok ê sit-bîn-tē. Tâi-oân tī 1895 nî mā ùi Tiong-kok ê chhiú-thâu piàn-chò Jit-pún ê sit-bîn-tē. Oāⁿ chit-kù oē kóng, tī 19 sè-kì āu-kí, Tâi-oân kap Oát-lâm lóng chiáⁿ-chò kīn-tâi tē-kok-chú-gī kok-ka ê sit-bîn thóng-tī.

Tâi-oân hām Oát-lâm hun-piát hō Jit-pún kap Hoat-kok sit-bîn ê chho-kí lóng chhái-chhú bú-lék khòng-cheng ê hong-sek. M-koh, kàu kah 20 sè-kì, in lóng kái iōng bûn-hòa kap cheng-tī té-khòng ê sin pō-sò. Tī 20 sè-kì chhe, in lóng tú tiòh jí-bûn kái-kek ê pek-chhiat bûn-tē. Tâi-oân kap Oát-lâm siang-hong ê tì-sek hūn-chú lóng kám-siū tiòh kù-sek ê bûn-giân-bûn tui beh chìn-hêng hián-tâi ê kok-bîn kàu-iók ū chó-gāi, só-í kái-iōng pèh-oē ê su-siá hêng-sek tō chiáⁿ-chò hit-sí ê chú-liú siaⁿ-im. M-koh, sòa--lâi beh iōng siáⁿ-khoán ê jí-giân pèh-oē kap bûn-jī hêng-sek tō chō-sêng chin tōa ê cheng-lūn.

Tī Tâi-oân, chú-tiuⁿ iōng pèh-oē-bûn ê lāng hun-chò 3 tōa phài. In hun-piát chú-tiuⁿ iōng Jit-bûn, Tiong-kok-bûn kap Tâi-oân-bûn. Chú-tiuⁿ iōng Tâi-oân-bûn ê koh ū Hàn-jī, Lô-má-jī kap Kana ê bûn-jī chha-èk. Che tong-tiong, sui-bóng tī kàu-hōe lín ū chin chē lāng teh iōng siók-chheng Pèh-oē-jī ê Lô-má-jī lâi su-siá Tâi-gí, m-koh Lô-má-jī tui hit-kóa kàu-hōe í-gōa ê tì-sek-hūn-chú lâi-kóng soah bô siū tiòh tiōng-sī. Tì-sú Pèh-oē-jī tī jí-bûn kái-kek hong-hêng ê 20 sè-kì chhe sit-khì chhut-thâu ê ki-hōe.

Tui-chiàu chi-hā, sui-bóng Oát-lâm mā hun-chò Hoat-bûn, Hàn-bûn, kap Lô-má-jī 3 phài, m-koh Lô-má-jī tī 1907 nî Tang-kiaⁿ Gī-siòk (東京義塾) sêng-lip í-lâi tō tauh-tauh-á siū tì-sek hūn-chú ê gīn-tōng, lō-bóe tī 1945 nî chhú tiòh kok-ka ūi-it ê cheng-sek bûn-jī ê tē-ūi. Sī án-chóaⁿ Oát-lâm Lô-má-jī ē-tàng tī Oát-lâm chiàn iáⁿ Hàn-jī kap Hoat-bûn? Che tō sī chit-phiⁿ lūn-bûn beh thàm-thó ê tiōng-tiám.

2. Lék-sú pōe-kéng

Chū Kong-goân chêng III nî Tiong-kok ê Hàn-bú-tè ká Oát-lâm lap-jip Tiong-kok pán-tō liáu it-tit kàu Kong-goân āu 939 nî chit chit-chheng gōa tang tong-tiong, tū-liáu chió-sò khí-gī sêng-kong ê sí-kan chi-gōa, chhun=ê lóng sī tī Tiong-kok ê tit-chiap thóng-tī chi-hā. Tī chit-ê “Pak-siòk” (北屬) sí-kí, Hàn-jī bûn-giân-bûn sī ūi-it ê cheng-sek bûn-jī.

Āu--lâi Oát-lâm lī-iōng Tiong-kok Tông-tiâu boát-ní thian-hā tãi-loán ê-sí tī 939 nî thoat-lí Tiong-kok, kiàn-lip ka-tī ê òng-tiâu. Sui-bóng sī tók-lip, m-koh ūi tiòh ūi-chhiⁿ in òng-tiâu ê ún-tēng, in tiòh ài put-sí ká Tiong-kok hòng-tè tiâu-kòng, sêng-jīn Tiong-kok ê chong-

chú-kok tē-ūi. Chit-chióng chong-hoan (宗藩) koan-hē it-tit kàu 19 sè-kì āu pòⁿ-kí Hoat-kok sè-lèk ê kài-jíp chiaih kái-piàn (SarDesai 1992:19).

Tī chit chit-chheng gōa tang ê hong-kiàn ông-tiâu sí-kí, tù-liáu chió-sò ê kok-ông chāi-ūi kī-kan chhiūⁿ-kóng Ho Quy Li (1400-1407) kap Quang Trung (1788-1792), Oát-lâm tōa-to-sò ê ông-tiâu iáu-sī chhái-iōng Hàn-jī bûn-giân-bûn chò cheng-sek ê bûn-jī. Sui-bóng koaⁿ-hong iōng Hàn-jī chò cheng-sek bûn-jī, m̄-koh chū 10 sè-kì í-lái bîn-kan khai-sí chhut-hiân chit-chióng lī-iōng siu-kái Hàn-jī lāi su-siá Oát-lâm-oē ê bûn-jī hō-chò “Jī-lâm” (Chu Nom 字喃). Chit-chióng Jī-lâm tō lūi-sū Tâi-oân ê koa-á-chheh lín iōng Hàn-jī lāi siá Tâi-gí án-ne ê chò-hoat. Sui-bóng Jī-lâm tī Oát-lâm chhut-hiân chhit-chheng tang, m̄-koh i lō-bóe pēng bô chhū-tāi Hàn-jī ê tē-ūi (蔣爲文 2005b:193-195).

Tù-liáu ū chhut-hiân Jī-lâm chi-gōa, tī 17 sè-kì koh ū Lô-má-jī thàu-kòe thoân-kàu-sū thoân lāi Oát-lâm. Lô-má-jī chhō-kí kan-taⁿ tī kàu-hōe lín sú-iōng, it-tit kàu 19 sè-kì Hoat-kok sè-lèk chìn-jíp Oát-lâm liáu chiaih tī kàu-hōe í-gōa ê sú-iōng léng-hék phó-phiàn khi-lāi. Chit-thò Lô-má-jī āu-lāi hō-chò “Kok-gí-jī” (chu Quoc ngu), piàn-sêng bók-chiàn Oát-lâm koaⁿ-hong teh sú-iōng ê cheng-sek bûn-jī (蔣爲文 2005a).

Tī Oát-lâm, in seng ū Hàn-jī, Jī-lâm, sòa--lāi chiaih ū Lô-má-jī. Lô-má-jī sui-bóng khah bân kàu, m-koh i lō-bóe chiàn iáⁿ Hàn-jī kap Jī-lâm chiáⁿ-chò cheng-sek bûn-jī. Oāⁿ tng-lāi khòⁿ Tâi-oân, Tâi-oân chit khai-sí seng ū Lô-má-jī, m̄-koh āu-lāi ê Hàn-jī soah tōe tiòh Tâi-oân-lâng Hàn-hòa ê ka-chhim piàn kak lú lú chhàng-chhiu.

Tâi-oân goân-khí-thâu sī goân-chū-bîn ê pō-lòh siá-hōe, pēng bô hoat-tián chhut su-siá ê bûn-jī hē-thóng. Kàu kah 17 sè-kì ê-sí, in-ūi Hô-lan-lâng chiām-niá Tâi-oân, in thàu-kòe thoân-kàu-sū ká Lô-má-jī thoân jip-lāi. Chit-thò bûn-jī chú-iàu leh su-siá pēⁿ-pò-chòk ê gí-giân, hiân-chāi thóng-chheng chò “Sin-káng-bûn.” Khó-sioh chit-thò bûn-jī tōe tiòh pēⁿ-pò-chòk ê Hàn-hòa soah lāi tī 19 sè-kì cheh sit-thoân--khì (Chiung 2001). Tēⁿ Sêng-kong cheng-koân kóaⁿ cháu Hô-lan-lâng, chiām-niá Tâi-oân liáu cheng-sek ká Hàn-jī kap Kho-kí chè-tō in-chìn jip-lāi. Chū án-ne, Hàn-jī bûn-giân-bûn soah chiáⁿ-chò Tēⁿ--sì cheng-koân kap Chheng-kok thóng-tī Tâi-oân ê-sí ê koaⁿ-hong bûn-jī.

Kàu kah 1860 in-ūi Thian-tin tiâu-iok khai-hòng thoân-kàu-sū lāi thoân-kàu, só-í tē gī pho ê Lô-má-jī koh thàu-kòe thoân-kàu-sū thoân lāi Tâi-oân. Chit-pho Lô-má-jī chú-iàu leh su-siá Tâi-gí, hō-chò “Pèh-oē-jī” iā-sī “kàu-hōe Lô-má-jī.”

Tī chá-kí chhui-sak Pèh-oē-jī siōng ū kòng-hiàn ê sī Tiúⁿ-ló kàu-hōe. Kí-tiong Barclay bók-su (1849-1935) sek-lip Tâi-lâm Sín-hák-īⁿ (1876), chhòng-pān siók-chheng “Sin-lâu chheh-pàng” ê “Chū-tin-tông” ê Pèh-oē-jī in-soat-chhiuⁿ (1884), hoat-hêng Pèh-oē-jī ê pò-chò “Tâi-oân Hú-siáⁿ Kàu-hōe-pò” (1885). In-ūi Barclay ê chhui-sak, Pèh-oē-jī tī 19 sè-kì bóe ê Tâi-oân kàu-hōe lāi tō tit tiòh it-tēng ê phó-phiàn sú-iōng-lút. Khó-seh kàu-hōe gōa ê tī-sek-hūn-chú bô chū-tiōng chit-ê sū-sít soah tī 20 sè-kì cheh gí-bûn kái-kek chìn-hêng kah tng chhia-iāⁿ ê-sí ká Pèh-oē-jī khng tī kha-chiah-phiaⁿ āu.

3. Gōa-pō in-sò

Tâi-oân kap Oát-lâm ē chìn-hêng gí-bûn kái-kek, che kap in tī 19 sè-kì bóe siū tē-kok chú-gī-chiá sit-bîn ū koan-hē. Mā in-ūi in tú tiòh ê sit-bîn-chiá lāi-chū bô-kāng bûn-hòa pōe-kéng tì-sú Lô-má-jī tī Tâi-oân kap Oát-lâm ū bô-kāng ê hoat-tián.

Hoat-kok sit-bîn-chiá lāi-chū Lô-má-jī ê bûn-hòa pōe-kéng. I tī 1862 nī chiām-niá Oát-lâm lâm-pēng “Ka-tēng,” “Pian-hô,” kap “Tēng-siōng” 3 séng liáu kè-siók táuh-táuh-á thun-pēng Oát-lâm choân kok. Hoat-kok sit-bîn-chiá thóng-tī Oát-lâm ê sí, in jīn-ūi Tiong-kok sī Hoat-kok kap Oát-lâm chi-kan ê tē-saⁿ-chiá, tui Hoat-kok thóng-tī Oát-lâm ū chiām-chāi ê ui-hiáp. Nā beh chiong Oát-lâm kap Tiong-kok éng-kú koah-khui, chiū ài chiong liân-chiap in 2 kok chi-kan ê sòⁿ chhiat-tng. In-ūi Oát-lâm tng-kí í-lái lóng ká Tiong-kok hōng chòe chong-chú-kok, mā thàu-kòe Hàn-jī hák-sip Tiong-kok bûn-hòa kap kè-tát-koan, ká-sú hō Oát-lâm-

lăng kè-siòk sú-iōng Hàn-jī chiū téng-î sī hō Oát-lâm pó-chhi hām Tiong-kok ê chhin-bit koan-hē. Sô-í Hoat-kok jīn-tēng liên-chiap Oát-lâm kap Tiong-kok chi-kan ê hit tiâu sòaⁿ chiū-sī “Hàn-jī”. Ūi tiòh hō Oát-lâm toān-choát hām Tiong-kok ê koan-hē thang chhin-kūn Hoat-kok, bô chiong Hàn-jī thêh-tiâu bē-sái (DeFrancis 1977:77).¹ Hoat-kok-lâng siūⁿ--chhut-lâi ê chhek-liók sī ēng “Lô-má-jī” chhú-tāi Hàn-jī. In jīn-ūi Oát-lâm-lâng nā ē-tàng chiap-siū Lô-má-jī, án-ne bī-lâi beh koh chìn-chit-pō chiap-siū “Hoat-bún” ê khó-lêng-sèng chiū lú koan. Hoat-kok-lâng só thui-hêng ê Lô-má-jī chiū-sī tī 17 sè-kí keng-iū thoân-kàu-sū thoân-jip Oát-lâm, tī Oát-lâm kàu-hōe-kài sú-iōng 200 gōa tang ê Lô-má-jī (蔣為文 2005a, 2005b).

Sui-jiân Hoat-kok sit-bîn-chiá chhui-sak Lô-má-jī ê chòe-āu bók-tek sī thui-kóng Hoat-bún, m̄-koh i bô-hêng-tiong soah thê-kiōng Oát-lâm Lô-má-jī chho-kí sêng-tióng ê ni-chú. Chhiūⁿ-kóng, Hoat-kok sit-bîn-chiá ká Lô-má-jī liat-jip hák-hāu khò-tēng, koh tī 1865 nī iū koaⁿ-hong hoat-hêng tē-it hūn ê Lô-má-jī pò-chóa “Ka-tēng-pò” (嘉定報 Gia Dinh Bao); Oát-lâm Lô-má-jī mā ùi hit chām khai-sí hō-chòe “chữ Quốc Ngữ” (Vien Van Hoc 1961:22). “Ka-tēng-pò” chiū hām Tâi-oân 1885 nī chhut-pán ê tē-it hūn Lô-má-jī pò-chóa “Tâi-oân hú-siáⁿ Kàu-hōe-pò” káng-khoán, ū chhōa-thâu phó-kip Lô-má-jī ê kòng-hián. Lēng-gōa chit-ê thui-kóng Lô-má-jī ê lē sī, lâm-pō chóng-tok tī 1882 nī chhiam-tēng chit hūn kui-tēng só-ū Oát-lâm-oē ê kong-bún ài ēng Lô-má-jī siá ê gī-tēng (Vien Van Hoc 1961:22-23). Hoat-kok-lâng ūi tiòh phah-phóa “Kho-kí chè-tō” tui Hàn-jī ê pó-hō, in tī 1915 kap 1919 nī hun-piát hui-tū Oát-lâm pak-pō kap tiong-pō ê kho-kí khó-chhi (Nguyen 1998:48).

Siong-tui Hoat-kok ê chhui-sak Lô-má-jī, thóng-tī Tâi-oân ê Jit-pún sit-bîn-chiá tui Lô-má-jī m̄-tāⁿ bô hó-kám, sīm-chí koh ká pài-thiat. Chhiūⁿ-kóng, Jit-pún sī-kí chhui-hêng Lô-má-jī siōng ū-lát ê Chhòa Pêe-hóe tī 1924 nī tông-hòa-hōe tng teh nāu-jiát kún-kún ê sī kiàng-gī chhui-hêng Lô-má-jī soah bô tit-tiòh tiōng-sī; tī 1931 nī tui Jit-pún koaⁿ-goân “I-tek To-hí-lông” (伊沢多喜郎) iū-soeh sú-iōng Lô-má-jī mā tit-tiòh hoán-tui ê hōe-èng (張漢裕 2000:19-20). Chit-ê bün-tê chú-iàu chhut tī Jit-pún sī Hàn-jī bün-hòa-khoan ê kũ sêng-goân.

Jit-pún chiám-niá Tâi-oân kí-kan sui-jiân chit-khai-sí chiū-ū àn-sng chhui-hêng Jit-pún-oē, m̄-koh in tui Hàn-jī iáu m̄-sī chin tèk-sī. Jit-pún chóng-tok sīm-chi tiāⁿ kú-pān Hàn-si liên-gim tai-hōe, chio Tâi-chèk bün-jin lái koaⁿ-thiaⁿ gim-si chò-tui thang giú-kūn Tâi-oân-lâng hām Jit-pún-lâng ê kũ-lí (施懿琳 2000:186-187). Jit-pún-lâng chiū-sī lī-iōng Hàn-jī bün-hòa-khoan lái-té Hàn-jī ê “chīn-chhun ê kè-tát” lái chò-ūi nng-hòa Tâi-oân-lâng hoán-khòng ê kang-khū. Che kap Hoat-kok-lâng chiong Hàn-jī tông-chò phò-hái Hoat-kok kap Oát-lâm koan-hē ê tē-saⁿ-chiá ū oân-chōan bô-kāng ê koan-tiám.

In-ūi Jit-pún cheng-hú tui Hàn-jī bô pài-thek,² koh ka-siōng hit-tong-sí ê Tâi-oân tì-sek hūn-chú tui ēng Lô-má-jī lái chòe Tâi-oân oē-bün ê su-siá kang-khū mā bô chin khòaⁿ-tiōng, tì-sú Tâi-oân sit-khi ēng Lô-má-jī chhú-tāi Hàn-jī thang chhiat-tng hām Hàn-jī bün-hòa-khoan ê koan-hē ê ki-hōe.

M̄-tāⁿ in-ūi Jit-pún sit-bîn-chiá sī Hàn-jī bün-hòa-khoan kũ sêng-goân chit-ê in-sò, Gī-chhù Sè-kài Tâi-chiàn chiàn-āu ê kok-chè kiòk-sè mā sī éng-hióng Tâi-oân chhui-sak Lô-má-jī ê tiōng-iàu gōa-pō in-sò.

Tī 1945 nī Jit-pún tâu-hâng liáu, Chiúⁿ Kài-chiòk tai-piáu Lián-kun chiap-siu Tâi-oân kap Oát-lâm pak-pēng (蔣為文 2005a). Oát-lâm ê kiàn-kok léng-tō-chiá Ô Chi-bêng khòa-

¹ Chhiūⁿ-kóng 1866 nī, l ê Hoat-kok sit-bîn-tē hêng-cheng koaⁿ-oân *Paulin Vā* tī 1 tiuⁿ phoe lín theh-khi kóng “From the first days it was recognized that the Chinese language was a barrier between us and the natives; it is the only one which can bring close to us the Annamites of the colony by inculcating in them the principles of European civilization and isolating them from the hostile influence of our neighbors” (quoted in DeFrancis 1977:77).

² It-tit-kau 1937 nī Tâi-oân chóng-tok chiah kím-chí sú-iōng hàn-bún (葉石濤 1993:59).

chhut Chiúⁿ Kài-chiòh chiàm-niá Oát-lâm ê hui-hoat-sèng kap gûi-hiám-sèng, tō lián-háp Hoat-kok iau-kiú Chiúⁿ Kài-chiòh ê kun-tūi thè-chhut Oát-lâm. Tùi-chiàu chi-hā, Tâi-oân-lâng tùi Chiúⁿ Kài-chiòh soah bô kài-sim, tian-tò hoān-sióng he sī “chó-kok” ê kun-tūi beh lái tháu-pàng Tâi-oân. In-ūi chit-ê chha-piát, Tâi-oân soah chù 1945 nî koh lóh-jip lēng-gōa chit ê Hàn-jī bûn-hòa-khoan cheng-koân ê chhiú-thâu, tì-sú Lô-má-jī ê chhui-sak tú tiòh koh khah tōa ê khùn-lân.

Tī 1945 nî Jit-pún tâu-hâng liáu, Chiúⁿ Kài-chiòh phái “Lô Hàn” (盧漢) tòa 20 bân peng chìn-jip Oát-lâm Hô-lāi. Chiúⁿ Kài-chiòh ê kun-tūi chit chìn-jip Hô-lāi, kap hit-kóa lái Tâi-oân ê kun-tūi káng-khoán, kun-kì chin báí, chhiūⁿ-kóng chiáh mih-kiáⁿ iā-sī chē-chhia m̄ hù-chíⁿ, jī-chhiáⁿ koh chiong thoân-jám-pīⁿ chah-jip--khì Oát-lâm.³ Chiúⁿ Kài-chiòh chiàm-niá Oát-lâm pak-pōⁿ ê sí iau-kiú Oát-lâm ài hū-tam só-ū kun-niú ê khai-siau, koh tông-sí hū-chhi “Oát-lâm Kok-bîn-tóng” (Việt Nam quốc dân đảng) kap “Oát-lâm kek-bēng tông-bēng-hōe” (Việt Nam cách mạng đồng minh hội) beh kài-jip Oát-lâm ê cheng-tī (Le 2001:10; Bo 2003:76-77). Ô Chì-bēng bat tī Tiong-kok tòa--kòe, mā bat chē-kòe Tiong-kok Kok-bîn-tóng ê kaⁿ 13 kò-gèh, só-í i tùi Tiong-kok-lâng ê iá-sim chin liáu-kái. I bat kóng-kòe, “nā beh chit-sì-lâng chiáh Tiong-kok-lâng ê sái, khah-su chiām-sí phīⁿ Hoat-kok-lâng ê chhàu-phui” (楊碧川 1998:105). Ô Chì-bēng khòⁿ m̄-sī sè, kiaⁿ Chiúⁿ Kài-chiòh tī Oát-lâm ê lèk-liōng lú lái lú tōa, só-í i ēng kè hō Chiúⁿ Kài-chiòh lī-khui Oát-lâm. I tī 1946 nî 3 gèh chhe 6 hām Hoat-kok tãi-piáu Sainteny chhiam-tēng “Liók Sam Hiáp-tēng” (Hiệp định sơ bộ 6-3), lái-iōng pau-hâm, sēng-jīn Oát-lâm Bîn-chú kiōng-hô-kok sī “France lián-háp” ê chit-pō-hūn, hiáng-iú tók-lip ê cheng-hú, kok-hōe, kun-tūi kap chài-cheng; Oát-lâm cheng-hú tông-ì Hoat-kok 1 bân 5 chheng miá kun-tūi chìn-jip pak-pōⁿ thang oāⁿ-tiāu Tiong-kok Kok-bîn-tóng ê kun-tūi, jī-chhiáⁿ chit 1 bân 5 chheng miá Hoat-kok-peng ài tī 5 tang-lái thiat-thè (Bo 2003:78). Ô Chì-bēng chiū-sī lī-iōng Hoat-kok kap kok-chè kiók-sè pek Chiúⁿ Kài-chiòh thè-chhut Oát-lâm. Tng Chiúⁿ Kài-chiòh thè-chhut Oát-lâm ê sí, Ô Chì-bēng tông-sí koh chún-pī tùi Hoat-kok ê iū-kèk-chiàn. Che sī hit-tong-sí chin ū-miá ê kò-sū, tī Oát-lâm ê ko-tiong lèk-sú kàu-kho-su lóng-ū kì-chài (Bo 2003). Hit-tong-sí ê Tâi-oân tì-sek hūn-chú chiū-sī bô chit-khoán ê tùi Tiong-kok ê kài-sim chiaⁿ ē hō Chiúⁿ Kài-chiòh “khit-chiáh kóaⁿ biō-kong” chiàm-niá Tâi-oân m̄ hēng.

4. Lāi-pō in-sò

Sui-jīn tī Hoat-kok sit-bîn-chiá ê chhui-sak chi-hā, Oát-lâm Lô-má-jī tī 19 sè-kí āu-pòⁿ-kí ū pí í-chēng khah phó-phiàn, m̄-koh cheng-thé lái kóng i ê chhui-hēng hāu-kó iáu chin iú-hān (DeFrancis 1977:69). Lô-má-jī ê chhui-hēng ài 20 sè-kí chhe í-āu tī Oát-lâm pún-thóⁿ ê bîn-chók-chú-gī-chiá ê kó-chhui chi-hā chiaⁿ ū bēng-hián ê chìn-tián (DeFrancis 1977:159). Che goân-in sī án-ne, tī hoán-tùi Hoat-kok sit-bîn-chú-gī ê khì-hun chi-hā, piān-nā ēng gōa-lái ê Lô-má-jī chiū ē hông tòng-chò sī oá-hù gōa-lái cheng-koân ê hēng-úi. M̄-koh tī Oát-lâm bîn-chók-chú-gī-chiá kám-siū tiòh Lô-má-jī kán-tan, hó ēng, sī kàu-iók bîn-chiōng ê hó kang-khū liáu, in chiū hòa-kái tùi Lô-má-jī ê báí-kám, ká Lô-má-jī pún-thóⁿ-hòa thang chiáⁿ-chò tùi-không gōa-lái thóng-tī ê lái-khì. Tùi-chiàu chi-hā, 20 sè-kí chhe ê Tâi-oân tì-sek hūn-chú in-ūi bô thiàu-thoat Hàn-jī ê bê-su, tùi Lô-má-jī iáu ū pài-thiat ê sim-lí, tì-sú Pêh-oē-

³ Hām Oát-lâm lâu-peng, ū-miá chok-ka “Hoàng Tiển” ê kò-jīn hóng-tám.

jī bô-hoat-tō chìn chít-pō hoat-tián.

Tī 1900 nī chìn-chêng, Oát-lâm ê bûn-jîn, koaⁿ-goân iáu kiò-sī sui-jiân Oát-lâm tī chêng-tī-siōng siū Hoat-kok khòng-chè, m̄-koh iáu ū hoat-tō ùi-chhi bûn-hòa hām cheng-sîn-siōng ê tók-lip. Tân-sī sin chít pòe ê kái-kek phải chù-ì tiòh sit-bîn thóng-tī só chō-sêng ê kàu-iók kap bûn-hòa chhiong-kek ê gûi-hiám-sêng; in tui hit kóa pa-kiat Hoat-kok ê koaⁿ-goân, kùi-chòk kám-kak chin sim hân, mā khióng-kiaⁿ piàn-chòe “bông-kok-nô.” Sô-í chia ê koaⁿ-goân tãi-khai pun-chò 3 khoán, tē-it sī hām Hoat-kok thóng-tī-chiá háp-chok; tē-jī sī kui-khì ún-ki--khí-lái, chò siau-kék tí-khòng; tē-saⁿ sī chek-kék hoán-khòng Hoat-kok sit-bîn thóng-tī (SarDesai 1992:14).

Ki-pún-siōng, Oát-lâm ê bîn-chòk chú-gī ūn-tōng sī ùi 20 sè-kí chhō khai-sí chhiaⁿ-iãⁿ òng-kóng khí--lái. Chú-iàu ê goân-in sī, tē-it, Hoat-kok ê se-sek kàu-iók ê éng-hióng. Sui-jiân sit-bîn-chiá thê-kiōng ê sī chit-chióng pái-kha ê sit-bîn kàu-iók, m̄-koh i hō Oát-lâm-lâng thàu-kòe chit-ê sin-sek kàu-iók ē-tàng pí thoân-thóng kàu-iók khah chē ki-hōe lái chiap-chhiok “bîn-chòk-chú-gī”, “bîn-chòk kok-ka”, “bîn-chú” kap “kho-hák” téng ê sin koan-liām. Tē-jī, 20 sè-kí chhō bîn-chòk-chú-gī tiâu-liú ê éng-hióng. Chhiau-kòe 10 bân ê Oát-lâm-chék Hoat-kok-peng tī It-chhù Sè-kài Tãi-chián (1914-1918) thòe Hoat-kok chòe kun-hu ê sí-chūn tui hit-tong-sī ê bîn-chòk-chú-gī jiát-tiâu ū chin chhim ê ìn-siōng. Ka-siōng hit chūn Bí-kok chóng-thóng Hui-o-son (W. Wilson) hoat-piáu bîn-chòk chū-koat ê seng-bêng, mā hō kok tōe ê bîn-chòk ūn-tōng chin tōa ê kó-bú.

Oát-lâm hām Tãi-oân ê tì-sek-hūn-chú tī tē-kok-chú-gī sit-bîn-chiá ê ap-pek chi-hā, ka-siōng Jit-pún tī 1905 chián iãⁿ kũ Sô-liân chit-hāng sū-sit hō in chin tōa ê khé-sī: hiân-tãi ê kok-bîn kàu-iók sī té-khòng gōa-lái chêng-koân, chiãⁿ-chò tók-lip koh kiōng ê kok-ka ê pit-iàu tiâu-kiãⁿ chī-it. Gí-chhiãⁿ nā beh kok-bîn kàu-iók ē sêng-kok, tek-khak tiòh chìn-hêng Hàn-jī bûn-giân-bûn ê kái-kek. Tō án-ne, 20 sè-kí chhe ê Hàn-jī kái-kek chiãⁿ-chò bô-hoat-tō chó-tòng ê sí-tãi tiâu-liú.

Oát-lâm tī 20 sè-kí chhe ê gí-bûn kái-kek, nā kun-kù gí-giân, ē-sái hun-chò 2 phải, i.t.s. Hoat-gí kap Oát-gí phải. Oát-gí phải koh ē-sái kun-kù i ê bûn-jī hêng-sek hun-chò Hàn-bûn (pau-hâm Jī-lâm) kap Lô-má-jī phải. Ūi-siãⁿ-mih hit-sí ê Oát-lâm-lâng bô chú-tiuⁿ iōng Tiong-kok pèh-oē-bûn lái su-siãⁿ Oát-gí? Che ū 2 ê chú-iàu ê iân-kò: 1) Oát-lâm-lâng chin bêng-khak ì-sek tiòh ka-tī sī Oát-lâm-lâng, m̄-sī Tiong-kok-lâng, 2) tī chêng-tī-siōng Hoat-kok bô ín-chún Oát-lâm-lâng koh tī hia suh Tiong-kok ê lâu-ni-pó, kap Tiong-kok tī hia kô-kô-tíⁿ.

Oát-gí phải lái-bîn sui-jiân hun-chò Hàn-bûn kap Lô-má-jī, m̄-koh Hàn-bûn ê sè-lék chin-kín tō siau-thè khi. Tui-chiàu chi-hā, hit-sí ê Tãi-oân-lâng m̄-tãⁿ ū lêng chú-tiuⁿ iōng Tiong-kok-oē-bûn,⁴ tō-sng chú-tiuⁿ iōng Tãi-oân-oē-bûn ê, to-sò chú-tiuⁿ iōng Hàn-jī.⁵ Sī án-chóaⁿ Oát-lâm ê tì-sek-hūn-chú ē-sái phah-phòe Hàn-jī ê bê-su? Chit-hong-bîn si Hoat-kok sit-bîn-chiá ê gí-bûn chêng-chek ê éng-hióng. Koh chit-hong-bîn sī hit-sí ê Lô-má-jī m̄-taⁿ tī kàu-hōe iōng niã, hit-kóa tī sit-bîn-tē kàu-iók hē-thóng tòa-hàn ê sin tì-sek-hūn-chú to-sò mā lóng ke-kiám bat Lô-má-jī. Sô-í in tui Lô-má-jī tō bô chhiūⁿ Tãi-oân-lâng hiah pài-thiat.

Tī Oát-lâm chhui-sak Lô-má-jī siōng ū kòng-hián ê Oát-lâm-chék tì-sek-hūn-chú sī Tiuⁿ Éng-ki (張永記 Trương Vĩnh Ký 1837-1898) kap Ng Bûn-éng (阮文永 Nguyễn Văn Vĩnh

⁴ Chhiūⁿ kóng Tân Sui-bêng (陳瑞明), Ng Têng-chhong (黃呈聰), Ng Tiâu-khîm (黃朝琴), kap Tiuⁿ Ngó-kun (張我軍).

⁵ Chhiūⁿ kóng Ng Chiòh-hui (黃石輝), Koeh Chhiu-seng (郭秋生), Ng Sùn-chheng (黃純青), kap Lí Hián-chiong (李獻璋).

Lô-má-jī ê tē-ūi tī 1945 nî Ô Chì-bêng soan-pò Oát-lâm tók-lip liáu chiah chìn-chít-pō thê-seng chòe kok-ka ùi-it ê cheng-sek su-siá bûn-jī. Ô Chì-bêng tī 1945 nî 9 gèh chhe 2 soan-pò sêng-lip Oát-lâm Bîn-chú Kiōng-hô-kok liáu, sin cheng-hú tī 9 gèh chhe 8 tō koh sùi soan-pò choân-bīn chhui-sak Lô-má-jī kàu-iók ê cheng-chhek. Kun-kù kó-kè, 1945 nî choân-kok bat-jī ê jīn-kháu tãi-iok ū 20%; tī choân-bīn thui-hêng Lô-má-jī liáu, 1953 nî í-keng thê-seng kàu 70% (DeFrancis 1977:240).

5. Kiat-lūn

Oát-lâm in-ūi lāi-gōa in-sò lóng tùi Lô-má-jī iú-lī, só-í ū chái-tiâu chhui-sak sêng-kong. Tái-oân in-ūi hō pēⁿ-pēⁿ Hàn-jī bûn-hòa-khoan sêng-goân ê Jit-pún thóng-tī, só-í bô-hoat-tō thàu-kòe gōa-lái ê lèk-liōng phah-phòh Hàn-jī ê bê-su. Ká-sú 1884 nî Chheng-kok hām Hoat-kok ūi tiòh Oát-lâm bûn-tê só hoat-seng ê Chheng-Hoat Chiàn-cheng iân-sòa lōh-khì, gī-chhiáⁿ Hoat-kok tông-sī chiàm-niá Oát-lâm kap Tái-oân, án-ne Tái-oân-lâng hoân-sè tō ē-sái thiàu-thoat Hàn-jī ê khok-á. Chóng--sī, lèk-sú bô khó-lêng kiáⁿ hoan-thâu. Nā án-ne, Lô-má-jī beh án-chóaⁿ chiah ē-tàng tī Tái-oân chhui-sak sêng-kok neh?

Siōng-bô, tī hiān-kai-tōaⁿ ài kā Tái-oân bó-gí kap Lô-má-jī liat-jip hák-hāu lāi-té ū khó-chhi ê cheng-sek kàu-iok lín. Gī-chhiáⁿ só-ū ê kàu-su kap kong-bū jīn-goân chhin-soán lóng ài ka khó Tái-oân bó-gí kap Lô-má-jī. Cheng-hú mā ài chiam-tùi Lô-má-jī chìn-hêng phiau-chún-hòa ê khang-khòe, kian-lip Tái-gí jīn-cheng chè-tō, khai-hoat Tái-gí siong-koan ê tiān-náu nng-thé. Lán mā ài iau-kiū cheng-hú pí-chiàu Goân-chū-bîn UGH kap Kheh-ka UGH, sêng-lip Tái-gí tiān-sī-tái kap Tái-gí UGH.

Chham-khó bìn-hiàn

- Bộ Giáo Dục và Đào Tạo. 2003. *Lịch Sử 12 Tập hai* [高中歷史高三第二冊]. Hà Nội: NXB Giáo Dục.
- Chung, Wi-vun 2001. Romanization and language planning in Taiwan. *The Linguistic Association of Korea Journal* 9(1),15-43.
- DeFrancis, John. 1977. *Colonialism and Language Policy in Vietnam*. The Hague.
- Hannas, William. 1997. *Asia's Orthographic Dilemma*. Hawaii: University of Hawaii Press.
- Lê, Mậu Hãn & Trần Bá Đệ & Nguyễn Văn Thư. 2001. *Đại Cương Lịch Sử Việt Nam* [越南歷史大綱]. Hà Nội: NXB Giáo Dục.
- Marr, David G. 1971. *Vietnamese Anticolonialism: 1885-1925*. California: Univ. of California Press.
- Nguyễn, Q. Thắng. 1998. *Khoa Cử và Giáo Dục Việt Nam* [越南科舉 kap 教育]. Hà Nội: NXB Văn Hoá.
- SarDesai D. R. 1992. *Vietnam: The Struggle for National Identity*. (2nd ed.). Colorado: Westview Press, Inc.
- Viện Văn Học. 1961. *Vấn Đề Cải Tiến Chữ Quốc Ngữ* [改進國語字 ê 問題]. Hà Nội: NXB Văn Hoá.
- Vương, Kiên Toàn & Vũ Lân 1980. *Hội Truyền Bá Quốc Ngữ 1938-1945* [國語推展協會 1938-1945]. Hà Nội: NXB Giáo Dục.
- 張漢裕 2000 《蔡培火全集一：家世生平與交友》台北：台灣史料中心。
- 施懿琳 2000 《從沈光文到賴和--台灣古典文學的發展與特色》高雄：春暉出版社。
- 楊碧川 1998 《胡志明與越南獨立》台北：一橋出版社。
- 葉石濤 1993 《台灣文學史綱》高雄：文學界雜誌。
- 蔣為文 2005a 〈台灣白話字 hām 越南羅馬字 ê 文字方案比較〉《語言認同與去殖民》p.88-116.台南：成功大學。
- 蔣為文 2005b 〈越南去殖民化與去中國化的語言政策〉《語言認同與去殖民》p.188-201.台南：成功大學。
- 蔣為文 2005c 「共同體 ê 解構：台灣 hām 越南 ê 比較」，戰後六十年學術研討會--後殖民論述與各國獨立運動研討會，台灣歷史學會，5 月 21 日，台北，台灣會館。